

Cs. Kiss Lajos¹

Államértelmezések és globalizáció²

A tanulmány a 2016-ban a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen szervezett és elkezdett államelméleti alapkutatás céljainak, feladatainak összefoglalására (kutatási program), valamint a reflexív államelmélet kérdésfelvetésének (államprobléma), a modern államsorsok alakulása szempontjából döntő jelentőségű részproblémájának (globalizáció) a rövid bemutatására vállalkozik.

Kutatási program

A 2016-ban kezdődő államelméleti alapkutatás első szakasza 2019-ben hivatalosan-formálisan lezárult, tartalmi értelemben azonban megszakítás nélkül folyik a Kormányzástani és Közpolitika Tanszéken a „reflexív államtudomány” elnevezéssel kezdeményezett átfogó kutatási program formájában. A program négy, egymáshoz tartalmi-módszertani szempontból szorosan kapcsolódó alapkutatást (államelmélet, kormányzáselmélet, politikatudomány, államtudományi

¹ Kutatóprofesszor, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék. Kapcsolat: cs.kiss.lajos@uni-nke.hu.

² A tanulmánnyal Tamás Andrászt köszöntjük 80. születésnapja alkalmából. Az ünnepektől munkásságának, kutatói pályafutásának a jog- és közigazgatáselmélet mellett fontos részét képezi az államelmélet és a politikafilozófia is, így művein keresztül, és közvetlenül is, résztvevője a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen folyó államtudományi alapkutatásoknak. Ezeket a kutatásokat a reflexív államtudomány vezéreszméje egyesíti és inspirálja, „amely közös interpretációs horizontot teremt az államjelenség jogtudományi, igazgatástudományi, hadtudományi, rendészettudományi, politikatudományi, szociológiai, történelemtudományi, filozófiai, teológiai nézőpontú elemzései számára, s képes az államot vizsgáló valamennyi tudományt egy közös államdiskurzusban egyesíteni”. (Cs. Kiss Lajos – Kis Norbert: Államértelmezések. In Pongrácz Alex: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak, avagy megszelídíthető-e a globalizáció*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 7–8.) A jelen írás az államelméleti alapkutatás eredménytermékeit bemutató konferencián (*Az államelmélet alapkérdései VI. Globalizációelméleti paradigmák és ellentmondások*, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, 2020. október 13.) tartott előadás kiegészített, több ponton módosított, tanulmányformára szerkesztett változata.

receptiók) egyesít,³ és az *Államértelmezések* című könyvsorozat keretében szervezi a létrehozott eredménytermékek (monográfiák, tanulmánykötetek) közlését.⁴

A reflexív államtudomány kutatási programjának részeként folyamatban levő állam- és kormányzáselméleti alapkutatás, illő rövidséggel összefoglalva, a következő célokat tűzte ki:

(1) Az államtudományi kutatás, elsősorban az általános államtudomány (államelmélet) jelenlegi helyzetének, a kutatás állásának, minőségi szintjének a tisztázása abban a vitában, amelynek témája az államtudomány értelmének, létjogosultságának, teljesítőképességének, hasznosságának a megindokolása. A nyilvános vita az államtudományi kutatás és oktatás egyetemi rangra emelésének az időszakában robbant ki az új államtudomány és a jogtudomány (jogfilozófia-jogelmélet), valamint hallgatólagosan a politikatudomány (politikafilozófia-politikaelmélet) között. Nem véletlen tehát, hogy az egyetemalapítással kapcsolatos egyetem- és tudomány-politikai konfliktusok elkerülhetetlenné tették az államtudományokkal kapcsolatos korábbi álláspontok felülbírálását, az államtudomány értelmével kapcsolatos vita kiéleződését, és egyúttal a tudományos együttműködés formáinak újragondolását.⁵ A reflexív államtudomány eszméje és koncepciója is ebben a vitában született, s a kutatás és oktatás fontos, előrevivő, dinamikus elemévé vált.

Összefoglalóan a vita jelenlegi állásáról röviden a következő mondható. (a) A jogtudománnyal folytatott nyílt vita az intézményesítés szintjén lezártnak tekinthető, a kutatási program – mint azt *Az államelmélet alapkérdései*, illetve *Az államelmélet és kormányzástan alapkérdései* címekkel 2017-től megrendezett kapcsolódó konferenciasorozatok rendezvényei tanúsítják – nagy eséllyel képes megteremteni a konszenzusorientált tudományos együtt gondolkodás és együttműködés feltételeit. (b) A politikatudománnyal ilyen típusú vita nem folyt, ha

³ A kutatási program vezetője Kis Norbert fejlesztési rektorhelyettes.

⁴ A sorozatban eddig megjelent, illetve megjelenés alatt álló monográfiák: Pongrácz Alex: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak, avagy megszelídíthető-e a globalizáció*. Budapest, Dialóg Campus, 2019; Sashalmi Endre: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Budapest, Dialóg Campus, 2020; Szilágyi Péter: *Hermann Heller államelmélete*. Budapest, Dialóg Campus, 2020; Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt-receptió a társadalomtudományokban. A politikai korrektség ellen*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó (megjelenés alatt); Simon László: *A partizán elmélete a premodern virtuális korban*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó (megjelenés alatt).

⁵ Ehhez lásd Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2. (2017a). 4–48. A helyzetképelemzésre történő kritikai reakciókhoz lásd Balázs Zoltán: Az állam mint uralmi forma: a politikaelmélet nézőpontjából. *Politikatudományi Szemle*, 28. (2019), 3. 7–28; Drinóczi Tímea – Petrétai József: Az alkotmányelmélet, az alkotmánytan és az összehasonlító alkotmányjog, valamint módszereik helye a magyar alkotmányjog-tudományban. *Jura*, 24. (2018), 2. 84–109.

egyáltalán valamilyen értelemben vitáról lehet beszélni, úgy azt kifejezetten hallgatólagosnak kell tekinteni, néhány kivételtől eltekintve.⁶ Ezen a ponton azonban fontos jelezni, hogy a Szabó Márton által alapított és tanítványai körével évtizedek óta sikerrel művelt diszkurzív politikatudomány és a kutatási programban kidolgozott államelmélet között már konkrét teljesítmények (konferenciák, tanulmányok, közös kutatási terv) formájában létrejött az együttműködés.⁷ (c) Az államtudomány értelmével, létjogosultságával kapcsolatos, lényegében tudományelméleti-tudományrendszertani vita ismereteim szerint alig kezdődött el, máris befejeződött, mintha az intézményesülés, az egyetemalapítás ténye már „teoretikus” értelemben is eldöntötte volna a vitát.⁸ Ez természetesen a probléma teljes félreértése, de ugyanakkor jól kifejezi a magyar tudományos államdiskurzussal kapcsolatos általános érdektelenséget, az államkutatásban közvetlenül vagy közvetve érdekelt szociáltudományok különböző okokra visszavezethető ellentmondásos beállítódását: miközben az euroatlanti politikai-ideológiai államdiskurzus világszinten teljes intenzitással folyik, a szociáltudományok számára az államprobléma *elméletalkotási* szempontból lényegében érdektelenné vált.⁹ Az említett kivételektől eltekintve a vita az elméletalkotás szintjén tendenciáját tekintve úgyszólván mindkét oldalról „befagyott”, megrögzült áthagyományozott egyoldalúságaiban.

A magyar jogtudomány az euroatlanti mainstreamhez igazodva eddig is csak kényelmetlen maradványproblémaként, illetve elsősorban a jogelmélet vagy egyszerűen az alkotmányjog-tudomány ismerettárgyaként kezelte az államjelenséget. A magyar politikatudomány pedig eleve nem tud és nem is akar mit kezdeni az államproblémával: a politikaelméletben hallgatólagosan előfeltételezik az államok létezését,¹⁰ az államot politikai jelenséggként fogják fel, és szervezeti-intézményi elemként vagy diskurzusként besorolják a politikai rendszerbe, a kutatás

⁶ Vö. Balázs (2019): i. m.; Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris, 2016.

⁷ A diszkurzív politikatudományi és reflexív államtudományi megközelítés egyaránt az értelemképződés-felépülés problémájának megoldása felől tesz kísérletet a diskurzuselmélet megalapozására és kidolgozására, az egyik a retorikai, nyelvtudományi, irodalomtudományi, hermeneutikai hagyományra, a másik a szociológiai társadalomelméleti hagyományra támaszkodva. A két megközelítés kapcsolódásának elemzéséhez lásd Cs. Kiss Lajos: *Diszkurzív politikatudomány és reflexív államelmélet*. In Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Politikatudományi Intézet – L'Harmattan, 2019. 49–71.

⁸ Az államtudományok értelmével, tudományrendszertani elhelyezésével kapcsolatos vita jelenlegi állásához lásd Balázs (2019): i. m.; Drinóczi Tímea – Petrétai József: *Az alkotmányelmélet és az alkotmánytan helye a társadalomtudományok rendszerében*. *Jura*, 24. (2018a), 1. 14–30; Drinóczi–Petrétai (2018b): i. m.

⁹ Vö. 4. lábjegyzet.

¹⁰ A politikatudományi kézikönyvekben, tankönyvekben a történelmi országállamokat rendszerint a „politikai rendszer” fogalmával azonosítják.

szempontjából azonban lényegében érdektelennek tekintik, elfedik és elfeledik.¹¹ Az állam „két-” vagy „háromlényegűségének” strukturális tényeivel – nevezetesen azzal, hogy az állam szociális jelenségként politikai, jogi funkciók és alkotórészek (intézmények/diskurzusok) csak paradoxonformában elgondolható egysége a maga történelmi-kulturális-térbeli lehatároltságában, a szociális evolúció aktuális végpontján¹² – továbbra sem tudnak mit kezdeni. Mindez meglehetősen lehangoló, tekintettel az Európai Unióban a világállamban hívó ún. globalisták és a történelmi államok létezését védelmező ún. szuverenisták közötti alapkonfliktusra vagy a jogállamiság normatív fogalmának politikai tartalmairól folyó ideológiai vitára, valamint arra a társadalomstrukturális-szemantikai tényre, hogy a globalizáció elsődlegesen *nem* általában a politikai rendszerek, hanem *a* nemzetállamok politikai rendszerei számára jelent megoldandó integrációs problémát.

(2) A kutatás alapvető célja: a szociológiai társadalomelméletek reflexiók szintjén egy olyan államelmélet megalkotása, amely képes számot vetni azzal a társadalomstrukturális-szemantikai ténnyel, hogy az állam mint szociális jelenség egyszerre politikai és jogi természetű, következésképp *elsődlegesen* három nézőpont diskurzív „együttlátásával”, három alapfogalom (szocialitás, jog, politika) és elmélet (társadalomelmélet, jogelmélet, politikaelmélet) „együttgondolásával”, három tudományág (szociológia, jogtudomány, politikatudomány) együttműködésével közelíthető meg és azonosítható a teljes leírás értelmében.¹³

(3) A kutatásként és diskurzusként felfogott államelméleti megismerésnek egyúttal feladata az államról szóló tudományos vita újjászervezése és életben tartása: egyrészt szűk értelemben az államtudományok tudománycsoportján belüli, másrészt tág értelemben a szociáltudományok, a filozófia és teológia közötti diskurzusokban.¹⁴ A világ nyilvános értelmezésének monopolizálásáért folytatott szellemi versengés jelenlegi helyzetében feltételezésünk szerint csak ennek alapján lehet remélni, hogy képesek leszünk egy konszenzusorientált tudományos államelméleti alapidiskurzus feltételeinek a megteremtésére, amely következményeit és mindenekelőtt szakértői alkalmazásait tekintve korlátozóan hat, illetve hathat a politikai (és jogi) államdiskurzusra.¹⁵ Ezen a ponton azonban szembe kell nézni az állam-

¹¹ Természetesen itt is vannak kivételek, mint például Stumpf István: *Erős állam – alkotmányos korlátok*. Budapest, Századvég, 2014.

¹² Vö. Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet*. Kézirat, 2020.

¹³ Vö. Cs. Kiss (2020): i. m.

¹⁴ Vö. Cs. Kiss (2020): i. m.

¹⁵ Ebben a vonatkozásban – nevezetesen a tudomány és politika közötti értelemhatárok világos megvonását, azaz a demarkációprobléma tudományelméleti megoldását, a demarkációs szabály (elv) alkalmazását, gyakorlati hasznát illetően – „Az államtudományi recepciók” alap kutatási

diskurzusok globalizálódásának, az államok közötti világerintkezések különböző szintjein és területein (gazdaság, politika, jog, vallás, tudomány, művészet, egyéni-kollektív életformák) végbemenő kulturális-szellemi harcnak a szemantikai tényeivel. Mindez nyilvánvalóan megköveteli a versengő államindividuumok történelmi önértelmezéseinek – vagy az általunk választott terminológiában: „államtanainak”¹⁶ – a rekonstrukcióját, különbözőségeik és kapcsolódásaik vizsgálatát, a tudományos eredmények elméletalkotási hasznosítását.¹⁷

(4) Az előző három pontban összefoglalt célok megvalósítása szempontjából a legfontosabb előkérdésnek és tudományelméleti feladatnak az államról szóló diskurzusok fajtáinak, a diskurzusszinteknek a világos megkülönböztetését, azaz a demarkációprobléma társadalomelméleti nézőpontból történő újrafogalmazását és megoldását tekintjük.¹⁸

program hangsúlyosan fontos szerepet játszik. Az európai államtudomány klasszikus életműveinek szigorúan tudományos recepciói – mivel az interpretált szerzők ideológiai szempontból általában politikailag kényelmetlen, sőt veszélyes gondolkodók is egyben – nagymértékben képesek hozzájárulni az indoktrinációs kísérletek elhárításához, a tudományos viták kiegyensúlyozásához, megbékítéséhez, s ezáltal – egyfajta kollektív, tudományetikailag szabályozott logoterápiaként – pozitív módon hatást gyakorolni a szellemi életre, esetleg az ideológiai közvetítéseken keresztül a politikára is. A demarkációproblémát kezelni tudó német és magyar Carl Schmitt-recepciók erre szolgálnak példával (vö. Cs. Kiss Lajos: *Előzetes megjegyzések. Carl Schmitt és a demarkáció-probléma*. In Cs. Kiss Lajos [szerk.]: *Carl Schmitt-recepció a társadalomtudományokban. A politikai korrektség ellen*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021 [megjelenés alatt]), s a pusztán informáló kritikai tájékozódáson túlmenően ez a törekvés jelenik meg a *The Oxford handbook of Carl Schmitt* című tanulmánykötetben is (vö. Jens Meierheinrich – Oliver Simons [szerk.]: *The Oxford handbook of Carl Schmitt*. Oxford, Oxford University Press, 2016). A nemzeti recepciók ilyen formái, a kivételektől természetesen eltekintve, egyfelől a tudományos kutatás politikafüggetlen autonómiájának, másfelől a szellemi-ideológiai versengésre gyakorolt korlátozó, megbékítő hatásnak a bizonyítékai.

¹⁶ Vö. Cs. Kiss (2020): i. m., *Államtan és államelmélet* című fejezet.

¹⁷ Az államtanok tudásszociológiai-hermeneutikai rekonstrukciói – az értelmezés vonatkozási pontjaként és háttérkontextusaként – előfeltételezik az adott állam történelmi-szociológiai leírását, azaz „államéletrajzok” elkészítését. Ugyanakkor a történelmi államok létezése szempontjából fontos egyéni-kollektív cselekvések motivációs forrását, igazolási hátterét képező államtanok rekonstrukciói hozzá is járulnak az individuális államéletrajzok megalkotásához. Ily módon az „államtanok” és az „államéletrajzok”, az államelmélet és az államok történelmi-szociológiai leírásai elválaszthatatlanok, ami belsőleg, azaz „a dolog természeténél fogva” kényszeríti az interdiszciplináris tudományos együttműködésre.

¹⁸ A reflexív államtudomány kapcsolódása és együttműködése a diszkurzív politikatudománnyal, a politikai és tudományos diskurzusok közötti határmegvonás azonos irányba mutató tudományelméleti értelmezésével kezdődött (vö. Szabó Márton: *Politikai episztemológia*. Budapest, L’Harmattan, 2011; Szabó [2016]: i. m.; Cs. Kiss [2019]: i. m.).

Államprobléma

Az alapkutatás előfeltevései és kiindulópontjai: (a) Az államok „társadalmi” rendeltetésük, illetve funkciójuk megvalósítása, azaz tényleges önfenntartó teljesítményeik és a rendeltetésükbe vetett hit által léteznek, mint politikai és jogi értelemben legitim rendek. (b) A modern állam fejlődésének aktuális végpontján az államértelmezések pluralizálódásával az állam létezésével kapcsolatos hit tartalmi jelentősen átalakultak, sokértelművé és relativizálhatóvá váltak. Az államértelmezések kontingenciája, a „mindig másként is lehetséges” szemantikai tényszerűsége szükségképpen vezetett az államba vetett hit magától értetődőségének, evidenciájának a megkérdőjeleződéséhez. Jelenkorunkban a modernitás meghatározó tendenciájaként felfogott ún. globalizációs folyamat társadalomstrukturális tényei, illetve ezek ideológiai és tudományos értelmezései nagymértékben járulnak hozzá az állami létezés szükségszerűségébe vetett hit elsorvadásához.¹⁹ (c) Az államok szociális jelenségek (képződmények). (d) Az államok mint szociális jelenségek önmagukban se nem jók, se nem rosszak: létezésük, értékességük, megismerhetőségük nem normatív, nem erkölcsi-etikai, nem értékelméleti és nem is valamiféle metafizikai probléma. Az államok mint szociális jelenségek történelmi-szociológiai tények, amelyeket a reflexív államelmélet az *egzisztenciális* és *funkcionális* nézőpontok együttlátásával és diskurzív együttgondolásával a szociológiai társadalomelméletek reflexiós szintjén kísérel meg fogalmilag azonosítani és elméletformában leírni.²⁰ (e) Az államjelenséget társadalomelméleti nézőpontból pozicionáló vitákban két paradigmaképző

¹⁹ Ugyanakkor itt hangsúlyozni kell, hogy ez mégsem vezetett e hit bizonyosságának a megszűnéséhez, sem általában az életvilág, sem a funkciók szerint elkülönült társadalmi-kulturális területek szociális tapasztalatában (egy országon belül), sem az államok különféle, katonai-politikai, gazdasági indítékokból létrejött társulásaiban.

²⁰ A probléma korábbi megfogalmazásához lásd: „*Das Gute in der Staatstheorie*. Das Gute als Problem der Bewertung, bzw. Verwertung tritt in der staatstheoretischen Begriffsbildung erst auf, wenn man die Frage beantworten muss, in welchem Sinne und wie ein Staat existiert, und zweitens dann, wenn man die Staatstheorie im Diskurs der Wissenschaft rechtfertigen muss. In der Staatstheorie, das heißt auf der Ebene der wissenschaftsinternen Staatssemantik, kann und darf man weder versuchen, eine vorweggenommene Definition des Begriffs Gute zwecks der Beschreibung zugrunde zu legen, noch danach trachten, das Gute wesentlich mithilfe staatstheoretischer Begriffe zu definieren. Der Staat ist an sich weder gut, noch böse: er ist bloß vorhanden. Es gibt Staaten... Oder anders ausgedrückt: Der Staat muss sein, wenn ein Volk in Form von Gesellschaft auf selbstbestimmte Weise eigenständig und eigenverantwortlich, d.h. politisch existieren will.” (Lajos Cs. Kiss: *Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 4. [2017]. 4–28.) A szociális „létezés” kifejezés az értelemmel bírás *egzisztenciális* jelentésében magában foglalja az „értékesség” és „megismerhetőség” szükségszerű, nézőpont-meghatározó tulajdonságait is.

álláspontot tekintünk mértékadónak; ezek jelölik ki az államelmélet lehetséges konstrukcióinak a vonatkozási pontjait, illetve alapfogalmait, és ezzel a globalizáció jelenség értelmezési kereteit is.²¹

Túlkövetelt állam²²

Az európai „társadalmak” tényleges életproblémái szempontjából az államiság jelentősége a hidegháború utáni új, többpólusúvá vált világrendben, különösen a kelet-közép-európai és kelet-európai rendszerváltozások után, az európai egyesülés jelenlegi szakaszában hallatlan mértékben megnőtt. Ezzel együtt értelemszerűen megnőtt annak a korszakos vitának a jelentősége is, amelyet a tagállamok és a csatlakozni kívánó államok folytatnak az európai állami létezés jelen állapotáról és kívánatos módjáról. Ezzel az államprobléma megoldása, az európai államdiskurzusban elérendő konszenzus minden európai nemzet számára sorsmeghatározó kérdéssé vált.²³ Az államiság és az államdiskurzus jelentőségének

²¹ „Az egyik társadalomelméleti álláspontot az államtani kutatási programban fordulatot jelentő weberi megértő szociológia képviseli, amely az államot *cselekvésméleti*-funkcionális nézőpontból egyfelől szociális cselekvések végbemenetelének esélyein (valószínűségén) alapuló *kapcsolatként*, másfelől a szociális kapcsolatokból felépülő különféle rendeket, illetve rendkonfigurációkat *területileg* integráló intézményi-szervezeti *formaként* fogja fel, és különböző megfontolások alapján – elsősorban a szociológiai pozitívizmus organikus és ideológiailag terhelt társadalomfelfogásaiban a kifejezéshez kapcsolódó metafizikai-politikai jelentéstöbbletek (konnotációk) miatt – nem használja a »társadalom« (Gesellschaft) fogalmát sem a szociális jelenségek összességét átfogó univerzálisan érvényes kollektív-fogalomként, sem az állam aszimmetrikus (politikai) ellenfogalmaként. A másik társadalomelméleti álláspontot Niklas Luhmann *rendszerelméleti*-funkcionalista szociológiája képviseli. A szociális rendszerek elméletének részelméletként rendszeres formában kidolgozott luhmanni társadalomelmélet megfordítja Weber kiindulópontját, amennyiben egy naturalista ismeretelméletnek elköteleződve a szocialitás és a társadalom *rendszerként* való »létezésének« empirikus tapasztalatából (Es gibt Systeme) és a világtársadalom fogalmából indul ki, s az államot pusztán a társadalom részrendszereként felfogott politikai rendszer önmegfigyelésére, egységének kifejezésére alkalmazott kommunikációs sémának tekinti. A reflexív államelmélet kritikailag kapcsolódik Niklas Luhmann társadalomelméletéhez, az államtani hagyományt leértékelő, elutasító álláspontja cáfolatára irányuló kísérletnek tekinthető.” (Cs. Kiss [2020] i. m., *Alapfeltevés* című alfejezet.)

²² A „túlkövetelt állam” (überfordelter Staat) kifejezés Thomas Ellwein és Jens Hesse könyvének az alapproblémája és címe, amely a német egyesülés és európai integráció együttes kihívásaira válaszoló szövetségi államiság válságjelenségeit elemzi (vö. Thomas Ellwein – Joachim Jens Hesse: *Der überforderte Staat*. Baden-Baden, Nomos, 1994). A „túlkövetelés” kifejezést a belső és külső integrációs követelményekkel megterhelt, globális fenyegetéseknek kitett modern államok alaphelyzetének a leírására vezetjük be.

²³ Az egyes tagállamok, hatalmi súlyuknak megfelelően, természetesen különböző mélységben tematizálják a bel- és külpolitikai vitákban az államiság problémáját. Az európai alkotmánnyal kapcsolatos korábbi viták, különösen a közös alkotmány Hollandia és Franciaország általi elutasítása, a jelenlegi együttműködések a globalista és szuverenista irányultságú politikai erők között

felértékelődéséhez ezen túlmenően természetesen számtalan más tényező is hozzájárult, így többek között az Európát és az unió tagállamait közvetlenül érintő globális fenyegetések,²⁴ valamint a fenyegetések felerősödésével és az ún. neoliberais hegemonia felbomlásával szükségképpen együtt járó szemantikai változások is.²⁵

A jelenlegi világhelyzet meghatározó tendenciáját a globalizmus és a nemzetállami regionalizmus ellentmondása és ennek politikai feloldhatatlansága határozza meg. Az ellentmondás állítása azonban már önmagában paradox, ami jelzi, hogy az ellentmondás miért és milyen értelemben feloldhatatlan. A világgazdaság kapitalista „racionalizálásának”, a társadalmak és kultúrák „homogenizálásának”, „nivellálásának” formáiban előrehaladó globalizációs folyamat meghatározó tényezői, mozgatói, elsődleges haszonélvezői és elszenvetői ugyanis maguk a növekedési kényszert generáló és elszenvető országállamok és az általuk integrált „társadalmak”. A globalizációs folyamat szerkezete és dinamikája a lehető legszorosabb összefüggésben van az államjelenséggel, a premodern és modern állam fejlődésével. Az ókori birodalom integrációformájában megjelenő „globalizáció” csupán partikuláris volt, az archaikus, a hellén korszak birodalmai vagy a római, a kínai birodalom zárt, limessel határolt kétdimenziós geográfiai terekbe (szárazföld, tenger) rendeződő elkülönült szociális-kulturális világokat uraltak. Ezzel szemben az európai újkorban, a modern nemzetállam és a racionális kapitalizmus politikai szövetsége egy új evolúciós szinten indította be a globalizációt, amely tendenciáját, konkrét megjelenési formáit és hatásmechanizmusait tekintve már valóban „planetáris” vált.²⁶ Mindez lényegében a nyugati modern racionális intézményállam teljesítménye volt, amely a gyarmatosítások három nagy hullámában a kapitalista gazdasági formát rákényszerítette az Európán kívüli kultúrákra, az uratlannak minősített tereket elfoglalta, a szociális-kulturális világ minden elgondolható dimenzióját a hatókörébe vonta, a nyugati típusú

mintaszerűen mutatják a helyzet kiélezettségét, egzisztenciális komolyságát.

²⁴ A globális fenyegetések szokásos listáját (egyenlőtlenségek, szegénység, éhezés, éghajlatváltozás, terrorizmus, gazdasági-pénzügyi válság, politikai-katonai válságok, háborúk, polgárháborúk) ki kell egészíteni az állam globális és regionális önértelmezéseinek ütközéseiből keletkező szemantikai fenyegetésekkel, amelyek a diskurzusterek ideológiai lezárásának, homogenizálásának, a globalizált tömegkommunikációs médiumok közreműködésével a világértelmezési pozíciók monopolizálásának, polarizálódásának, a szinkretikus liberalizmus világhegemoniájának formáiban jelennek meg.

²⁵ Ehhez részletesen lásd Pongrácz (2019): i. m.

²⁶ A globalizáció jelenséget, mint a Föld bolygón a társadalmak és kultúrák egységesülését, nivellálódását, a kapitalista gazdaság és a háború totálissá válását, a tér újkori kitágulásának forradalmi élményét felváltó térbeszűkülés modern élményét Karl Jaspers már 1932-ben, az 1950-es években elkezdődő globalizmusvitát megelőzően a „planetáris” kifejezéssel írta le (vö. Karl Jaspers: *Die geistige Situation der Zeit*. Berlin–Leipzig, de Gruyter, 1932).

államiság és a kapitalista gazdaság szerkezeti-működési mintáit és törvényszerűségeit az alávetett idegen társadalmakra és kultúrákra oktrojálta. A kora újkorban beinduló globalizációs folyamat a nyugati centrum birodalmakká szerveződő, világhegemóniára törekvő nemzetállamai közötti gazdasági-politikai konfrontációk és háborúk formájában ment végbe: újkori és modern gyarmatosítások, totálissá váló háborúk, gyarmati felszabadító háborúk, a gyarmatosítás új formái.

A reflexív államelmélet azt az álláspontot képviseli, hogy a globalizációnak nevezett folyamat nem választható el a modern állam fejlődésétől, amelynek harmadik szakaszát Carl Schmitt a *totális* állam fogalmával értelmezte, és államelméletének kiindulópontjává tette.²⁷ A történelmi államfejlődés minden változata – kezdve az archaikus magaskultúrák államaival, a görög poliszok és a római állam kialakulásával – tényszerűen bizonyítja, hogy az államoknak létérdekük saját különös totalitásuk kifejlesztése az egymással folytatott versengésben. Az állam egzisztenciális törekvése – kedvező belső és külső kiinduló feltételek megléte esetén – birodalmi struktúrák kialakulásához és a birodalmi kereteken belüli „globalizálódáshoz” vezet. Ezért a globalizációs folyamat premodern-részleges és modern-egyetemes formaváltozatai alapvetően az államok versengő pluralizmusának, illetve az állam és birodalom megkülönböztetésének a kettős nézőpontjából értelmezhetők, és nem vezethetők vissza leegyszerűsítő vagy éppen misztifikáló módon pusztán a kapitalista gazdaság immanens, államfüggetlen expanzív „logikájára”. A globalizáció a planetáris államfejlődés szükségszerű jelensége, amely modern formájában és belső dinamikáját tekintve a nemzetállamok és nagytérrendek (birodalmak) versengésében végbemenő folyamat.

A probléma analitikus megvilágítása érdekében azonban további értelmezésre szorul az államok létezési érdekekben gyökerező totalitásigénye. A történelmi-szociológiai tapasztalatok egyértelműen igazolják, hogy az önfenntartásra-önérvényesítésre irányuló egzisztenciális érdek az államokat rákényszeríti a saját totalitásuk kifejlesztésére, azaz minden állam – fejlődésének bizonyos pontján, meghatározott történelmi helyzetben, illetve korszakban – kifejleszteni törekszik a *saját különös totalitását*. Ebből a tényből az következik, hogy potenciálisan

²⁷ Schmitt kiindulópontja szerint planetáris nézőpontból a „politikai világ pluriverzum, nem univerzum”. Ebből az következik, hogy: (a) csak a versengő államok képesek a saját hatókörükben az általuk uralt történelmi terekben relatív politikai egységeket létrehozni, (b) nem létezhet világ-állam „univerzális, az egész emberiséget és az egész Földet átfogó politikai egységként” (vö. Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford. szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 13–18, 204–226, 231–236; Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza. *Világosság*, 51. [2010], ősz. 19–40). A planetáris politikai teret a legitimitásigénnyel fellépő államok és különböző szintű, birodalmi-szövetségi integrációi uralják, illetve az államok politikai versenytársaiként fellépő, de közvetett vagy közvetlen állami háttértámogatással rendelkező *illegitim* nem állami nemzetközi szervezetek (vö. Pongrácz [2019]: i. m.).

minden állam totális, de nem minden állam képes a saját totalitását birodalmi formában kiteljesíteni.²⁸ Az államok értelemigénye szerint a saját totalitásuk kibontakoztatására irányuló törekvésekben fejeződik ki, amelyet szemantikai síkon az államrezontanok igazolnak.²⁹

Carl Schmitt a következőképpen értelmezi az állami létezés értelemigényét: A totalitásnak „éppen annyi fajtája létezik, amennyi nép különböző helyzetekben”, és „minden állami szervezet szükséghelyzetben (Notfall) megteremti a totalitás saját fajtáját és mobilizálja tartalékait. . . Potenciálisan tehát minden állam (Staatswesen) totális és bizonyos veszélyes helyzetekben keresztül megy a totalitáson”.³⁰ A „totalitás” fogalma az államfejlődés különböző jelenségeit foglalja össze, amelyekben a közös elemet valamely nép „saját politikai egzisztenciájának egészére történő ráeszmélése”, az állam politikai egységének a létrejötte, önfenntartási-önvédelmi képességének a kifejlesztése jelenti. Az ilyesfajta kollektív ráeszmélések és egységesülések, fellendülések és kibontakozások általában a rendkívüli helyzetek (háború, polgárháború, forradalom, ellenforradalom) következményei és kifejeződései.³¹

²⁸ A problémához lásd Carl Schmitt: Totális ellenség, totális háború, totális állam. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 231–236; Carl Schmitt: Völkerrechtliche Neutralität und völkische Totalität. In Carl Schmitt: *Positionen und Begriffe. Im Kampf mit Weimer – Genf – Versailles 1923–1939*. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt, 1940. 255–260. Schmitt ebben az írásában azt a felfogást korrigálja, amely szerint „egy államilag szervezett nép totalitása veszélyezteteti vagy lehetetlenné teszi a nemzetközi jogi (völkerrechtliche) semlegességet”, illetve általában a totális állam más népeket és államokat „a saját igényeinek a feltétlen és totális elismerésére kényszeríti”. Schmitt mellett érvel egyfelől, hogy a totalitásra támasztott igény ilyen értelmezése félreérti a népi (völkische) és állami (staatliche) totalitás lényegét (vö. Schmitt [1940]: i. m. 256), másfelől amellet, hogy lényegében minden állam potenciálisan totális, azaz ki kell fejlesztenie és valamilyen formában érvényre kell juttatnia a saját különös totalitását, ha meg akarja őrizni a fennmaradását.

²⁹ A modern államoknak a saját totalitásuk kifejlesztésére irányuló igénye a leginkább világosan az önvédelmi-támadó képesség megőrzésére, fokozására irányuló törekvésekben mutatkozik meg: a tömegpusztító fegyverekkel, különösen az atomfegyverekkel való rendelkezés monopolizálásában, a fegyverkezési versenyben mind tökéletesebb megsemmisítő eszközök (atombomba, hidrogénbomba, neutronbomba, űr- és kiberhadviselés, eszközrendszere) előállítására való törekvésekben, s az ehhez kapcsolódó hírszerző és világértelmezési-propaganda gépezetek kiépítésében.

³⁰ Schmitt (1940): i. m. 256.

³¹ Valamely „nép vagy népi állam totalitása mindenekelőtt saját magára vonatkoztatott ügy” (Schmitt [1940]: i. m. 256), amely az adott történelmi állam egzisztenciájáról rendkívüli helyzetekben (Ernstfall) való döntésként, az alapítás, illetve az újraalapítás (államtípus, illetve államformaváltás) helyzeteiben válik nyilvánvalóvá. Így például a német állam történelmi életében ilyen rendkívüli helyzetet jelent 1871, 1914–1918, 1938, 1989, a magyar állam történelmi életében 1848–1849, 1867, 1918, 1948, 1956, 1989. Az államok történelmi határhelyzeteinek mint eseményeknek és struktúráváltozásoknak a leírása az államtörténet feladata.

Ennek megfelelően a „totalitás” kifejezés azt a módot és folyamatot írja le, ahogyan valamely államként megszerveződő nép ráeszmél önmagára, politikai egységként felismeri történelmi feltételezettségét, sajátzerűségét, határait, ennek alapján létrehozza és kifejleszti önfenntartásának feltételeit, s ezáltal tiszteletet ébreszt más népek és államok sajátzerűsége és határai iránt. Ebben az értelemben fejleszti ki az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Oroszország, Németország, Lengyelország vagy Dánia, Kína, India, Brazília vagy Japán, Lengyelország és Magyarország is a saját totalitását.³²

A reflexív államelmélet számára mindebből a globalizáció jelenség értelmezése szempontjából az a döntő belátás következik, hogy a globalizáció „logikája” alapvetően *nem* gazdasági, hanem *politikai* „logika”, így a feltartóztathatatlanak tekintett dinamikája nem vezethető vissza leegyszerűsítő vagy misztifikáló módon a modern kapitalista piacgazdaság államfüggetlen törvényszerűségeire.³³ A globalizáció nem értelmezhető államfüggetlen módon, az államok egzisztenciális értelemigényét figyelmen kívül hagyva. Minden globalizációs jelenség mögött a történelmi államok (birodalmak) és a gazdaság komplex kapcsolódása és konfliktusa húzódik meg. A globalizáció – kizárólag ebben az államra vonatkoztatott politikai értelemben – (a) fokozta és fokozza az államok közötti hatalmi egyenlőtlenségeket, mindig és egyre nagyobb függésben tartva a „gyenge”, illetve a „kis” államokat,³⁴ (b) exponenciálisan növeli az állami létezését fenyegető kockázati tényezőket, a status quo fenyegetését, egyidejűleg atomizálva és polarizálva a világrendet, (c) a nagytérrendek birodalmi képződményeihez való igazodás kényszerét teszi az államként való létezés alapjává, az állami cselekvések tájékozódási pontjává.³⁵ A globalizáció kizárólag ebben az államra vonatkoztatott

³² Schmitt (1940): i. m. 256–257.

³³ Az ilyesfajta tisztán gazdasági értelmezés paradigmáját Herbert Spencer szintetikus filozófiája, s ezen belül szociológiai elmélete képviseli. Eszerint a szociális evolúció mint differenciálódási folyamat (survival of the fittest) dinamikus-integrációs központja, hajtóereje, s ebből következően az értelmezés normatív modellje az államot instrumentalizáló piacvezérelt gazdaság.

³⁴ A centrum-félperiféria-periféria, észak-dél, fejlődő ország-küszöbország közismert megkülönböztetései a globalizáció folyamatában az államok elrendeződését, hegemoniakonstellációik mintázatát írják le.

³⁵ A modern állam fejlődése a globalizációs folyamat döntő eleme, a globalizáció fejleményei és szindrómái a legszorosabb kapcsolatban állnak az államokkal. A globalizáció teljesen értelmezhetetlenné válik, ha elszakítják az állammegértés egzisztenciális formáitól, a történelmi államok államtanaitól, azaz ha kétségbe vonják az államelméleti megközelítés értelmességét, teljesítőképességét. Tekintettel erre a tényre, magát a problémát értelmesen államelméleti reflexió nélkül megfogalmazni sem lehet. Ezért a globalizációkritikusok által, egyébként joggal, „indirekt hatalmakká” stilizált transznacionális gazdasági szervezetekre vagy magukat az államokat is irányító személytelen, láthatatlan, ellenőrizhetetlen „illegitim háttérhatalomra” való hivatkozás önmagában nem elegendő, a probléma helyes megfogalmazásához államelméleti vizsgálódásokra van szükség.

politikai értelemben tartalmazza a világrend végső dezintegrációjának a konkrét lehetőségét, azaz a bolygót elpusztító totális háborúval vagy környezeti katasztrófával való fenyegetést.³⁶

A globalizmus és nemzetállami regionalizmusok ellentmondásának állításából egymáshoz kapcsolódó következtetések, illetve problémafelvetéseket adódnak.

(1) A globalizáció folyamata – történelmi előfeltételeit, keletkezését és kiterjedését tekintve – a modern, nyugati típusú államiság, s egyáltalán az államok világának önellentmondását jeleníti meg. A globalizáció államnézópontú problematizálása tehát elkerülhetetlen, és az államtudományok közül elsősorban az államelméletre hárul a feladat, hogy az *állami működés és fejlődés* elméleteinek a keretében feltárja a folyamat oksági összefüggéseit, szerkezeti-fejlődési törvényszerűségeit. A szociális integráció és dezintegráció globális folyamatainak értelmező magyarázatában, minden korábbi elhalási-átváltozási prognózis ellenére, továbbra is az állam jelenti az elsődleges vonatkozási pontot.³⁷

(2) Az új államalapításra való elementáris társadalmi-politikai törekvések, vagy az állam legyengülésétől, csődjétől, bukásától, hanyatlásától való hasonlóan elementáris szociális, kulturális, civilizációs félelmek és ellenreakciók tulajdonképeni értelmüket a jelzett ellentmondás perspektívájából nyerik el.

(3) A világhelyzet az állam funkcionális és legitimációs túlterhelésének az egyértelmű tüneteit mutatja, az egyes államok történelmi nagyságrendjétől, globális politikai-gazdasági erőterben elfoglalt hatalmi pozíciójától, válaszadási képességtől függően eltérő mértékben és módon. A globalizáció kihívásai és szindrómái által „túlkövetelt” államról kialakult kép egyértelműen arra a strukturális tényre utal, hogy a nyugati típusú modern állam integrációs kapacitásainak és vezérlési képességeinek a határára érkezett.

³⁶ Ez utóbbival kapcsolatban azt állítjuk, hogy az ún. klímakatasztrófa is, keletkezését és megoldását tekintve elsődlegesen állami-politikai probléma.

³⁷ A tényleges világhelyzetet a civilizációk vagy kultúrkörök örök és feloldhatatlan harcaként, posztmodern, posztkapitalista hanyatlásként jellemző drámai és kevésbé drámai leírásokban az államok, a birodalomként megszerveződő államok vagy nagytérrendekbe rendeződő államcsoportok jelentik azt a dinamikai tényezőt, amely nélkül nem képzelhető el semmilyen társadalmi, kulturális, civilizációs fennmaradás, változás, fejlődés. Ebből a szempontból a civilizáció fogalmát az állam felől megértő legújabb irodalomban modellként szolgálhat Samuel Huntington „világpolitikai” nézőpontú elemzése (vö. Samuel Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa, 2015), valamint Francis Fukuyamával folytatott vitája. Itt szükséges azonban megjegyezni, hogy a társadalmi-kulturális világ „középpontnélküliségének” a képletével kifejezett tényállást a 19. században, illetve a századfordulón a historizmus és a szociológia modernitásdiagnózisai már pontosan leírták (vö. Cs. Kiss [2017]: i. m. 4–28).

A történelmi és aktuális felelősségvállalás szempontjából a globalizáció által uralt világhelyzetből következő „túlköveteléssel” mindenekelőtt a nyugati államvilágnak, s ennek részeként az Európai Uniónak kell megbirkóznia. Az Európai Unió alapításától kezdve lényegében egy köztes állapotban létezik, mert különböző okokból képtelen egyértelműen állást foglalni és dönteni a tagállamok politikai integrációja szempontjából alapvető kérdésben: szövetségi állam vagy nemzetállamok szövetsége. Köztes, vitatott, ideiglenes lényegének megfelelően államisága ezért leginkább a „lebegés” kifejezéssel írható le. E „lebegő” államiságról bizonyossággal – azaz a tagállamok hatalmi elrendeződésének, az igazgatási és politikai központok befolyásolási esélyeinek a tényszerűségei alapján – csupán az állítható, hogy az Európai Unió a keletkezés állapotában lévő, határolt, de működésében diffúz *nagytérrend*, amelyben a hegemonia-központok létezése ugyan magától értetődő ténykérdés, azonban magának a hegemoniaproblémának a politikai-ideológiai értelmezése és belső szabályozása az európai államdiskurzusban megfelelő szemantikai apparátus hiányában ugyancsak a „lebegés” állapotában van.³⁸

Az Európai Unió „lebegő” államiságának magyarázatra váró ténye az államtudomány figyelmét az alapvető államelméleti problémákra kell hogy irányítsa.

³⁸ A jogállam- és joguralom-elméletek által dominált európai államdiskurzusban az alapvető problémát a politikai és tudományos vita keveredése okozza, ami a problémafelvetések, az érvelési szintek és formák összecsúszásában, a fogalmak politikai és tudományos jelentésének kritikátlan összemosásában – például a demokrácia problémájának és fogalmának a félreértésében – nyilvánul meg.

Irodalomjegyzék

- Balázs Zoltán: Az állam mint uralmi forma: a politikaelmélet nézőpontjából. *Politikatudományi Szemle*, 28. (2019), 3. 7–28. Online: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.3.7>
- Cs. Kiss Lajos: A totális állam elmélete és mítosza. *Világosság*, 51. (2010), ősz. 19–40.
- Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 5. (2017a), 2. 4–46.
- Cs. Kiss Lajos: Diszkurzív politikatudomány és reflexív államelmélet. In Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Politikatudományi Intézet – L'Harmattan, 2019. 49–71.
- Cs. Kiss Lajos – Kis Norbert: Államértelmezések. In Pongrácz Alex: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak, avagy megszelídíthető-e a globalizáció*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 7–8.
- Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet*. Kézirat, 2020.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt-recepció a társadalomtudományokban. A politikai korrektség ellen*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021 (megjelenés alatt).
- Cs. Kiss Lajos: Előzetes megjegyzések. Carl Schmitt és a demarkációprobléma. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt-recepció a társadalomtudományokban. A politikai korrektség ellen*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021 (megjelenés alatt).
- Cs. Kiss, Lajos: Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 5. (2017b), 4. 4–28.
- Drinóczi Tímea – Petrétei József: Az alkotmányelmélet és az alkotmánytan helye a társadalomtudományok rendszerében. *Jura*, 24. (2018a), 1. 14–30.
- Drinóczi Tímea – Petrétei József: Az alkotmányelmélet, az alkotmánytan és az összehasonlító alkotmányjog, valamint módszereik helye a magyar alkotmányjog-tudományban. *Jura*, 24. (2018b), 2. 84–109.
- Ellwein, Thomas – Joachim Jens Hesse: *Der überforderte Staat*. Baden-Baden, Nomos, 1994.
- Huntington, Samuel: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa, 2015.
- Jaspers, Karl: *Die geistige Situation der Zeit*. Berlin–Leipzig, de Gruyter, 1932.
- Meierheinrich, Jens – Oliver Simons (eds.): *The Oxford handbook of Carl Schmitt*. Oxford, Oxford University Press, 2016.
- Pongrácz Alex: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak, avagy megszelídíthető-e a globalizáció*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Sashalmi Endre: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.
- Simon László: *A partizán elmélete a premodern virtuális korban*. Kézirat (megjelenés alatt).
- Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002.
- Schmitt, Carl: Totális ellenség, totális háború, totális állam. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 231–236.
- Schmitt, Carl: Völkerrechtliche Neutralität und völkische Totalität. In Carl Schmitt: *Positionen und Begriffe. Im Kampf mit Weimer – Genf – Versailles 1923–1939*. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt, 1940. 255–260.
- Stumpf István: *Erős állam – alkotmányos korlátok*. Budapest, Századvég, 2014.
- Szabó Márton: *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris, 2016.
- Szabó Márton: *Politikai episztemológia*. Budapest, L'Harmattan, 2011.
- Szilágyi Péter: *Hermann Heller államelmélete*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.